

הילכתא

לדעת לחיות כהלכה

מפות 'הילכתא'

תדפיס ללומדי הדף היומי,
מסכת גיטין
מתוך קונטרס מפות 'הילכתא'
סיון תשפ"ג

בעריכת

הרב עקיבא יוסף לוי ראש מכון הילכתא
הרב בנימין קרלנשטיין מח"ס ים ודרום ירשה
הרב אלחנן בקרמן מח"ס משנת השדה

גבול ארץ ישראל בים - מחלוקת התנאים

הקדמה

קו הגבול המערבי מתואר בתורה בפרשת מסעי (במדבר לד, פסוקים ו-ז), מקרן דרום-מערב בנחל מצרים ועד לקרן צפון-מערב בהר ההר: "וּגְבוּל יָם וְהָיָה לָכֶם הַיָּם הַגָּדוֹל וּגְבוּל, זֶה-יְהִיָּה לָכֶם גְּבוּל יָם". אם כן קו הגבול המערבי עובר בים. אלא שיש לברר באיזה אופן הולך הגבול בים.

בברייתא במס' גיטין דף ח. אמרו שהמילה 'וגבול' המיותרת – 'וגבול ים' והיה לכם הים הגדול וגבול', באה להוסיף שהגבול כולל גם חלק מהים. ונחלקו רבנן ורבי יהודה מה כוללת ההוספה המובטחת בים, ובכך נחלקו גם היכן הולך הגבול ללא הריבוי.

לדעת רבנן, תחת שהגבול היה צריך להיות בקו החוף, התרבה גם חלק מהים, באופן שהגבול בים הוא קו ישר המתוח מהר ההר ועד נחל מצרים, שהם כאמור, קרנות הצפון והדרום של הגבול המערבי. וכל הנסין (=איים) שלפנים מהחוט, בחלק הים הקעור כלפי מזרח, הינם מארץ ישראל (וכמובן כל שטח הים), ומה שמחוץ לחוט מחוצה לארץ.

לדעת רבי יהודה גם ללא הריבוי, הגבול איננו על קו המים בחוף, היות ושתי נקודות הגבול המערביות – הצפונית והדרומית הינם מערביות למרכז קו החוף הקעור (ראה במפה), וההתייחסות לחלק זה של הים, הוא כאל הנהרות שבתוך הארץ. כך שהחוט המתוח מהר ההר לנחל מצרים, גם ללא הריבוי, מכליל חלק מהים בא"י.

ולכן מפרש רבי יהודה שהריבוי המובטח הוא שכל הים שכנגד ארץ ישראל עד האוקיינוס נכלל בתוך הגבול, באופן שמותחים שני חוטים לכיוון מערב, משני קצות הגבול המערבי - מהר ההר ומנחל מצרים, עד האוקיינוס. והנסין שמחוץ לאותם חוטים, לצפון ולדרום, הם חוצה לארץ, ומה שבתוכם מארץ ישראל כולל איי הים קפריסין, כרתים ודומיהם (וכמובן כל שטח הים שבין החוטים).

חוט הגבול, לרבנן, מהר ההר עד נחל מצרים

מפה 1 מתארת את האפשרויות של מתיחת קו הגבול המערבי לדעת רבנן שהלכה כמותם. (מפה 2 מתארת את שיטת רבי יהודה).

הדעות השונות בזיהוי של הר ההר יובאו להלן ובמפה 3, בקצרה ציין כי לזיהוי מקומו של הר ההר קיימות שש שיטות עיקריות, ולזיהוי מקומו של נחל מצרים קיימות שתי שיטות עיקריות. נטיית ציר הגבול של חוט מערב, מושפע מזיהוי המקומות.

1 חוט הר ההר - נחל מצרים, לשיטות השונות

סדרנו שתי מערכות קוים; כחול ואדום. מערכת הקוים הכחולה מראה את מתיחת החוט מהר ההר – לפי הדעות השונות, עד לנחל מצרים, לדעה שהוא הנילוס. מערכת הקוים האדומה מראה את מתיחת החוט מהר ההר – לפי הדעות השונות עד לנחל מצרים, לדעות שהוא ואדי אל עריש.

חוט הגבול, לרבי יהודה, עד אוקיינוס, ודיון בדבריו לאור דברי התוספות.

א. לדעת רבי יהודה יש לברר באיזה זווית נמתחים הקוים למערב, האם ישר למערב עם קו רוחב העולם, או באלכסון כלשהו. במושכל ראשון נראה שהקוים נמתחים ישר למערב, אבל יש מקום לומר שהיות וחוט הגבול – אילולי הריבוי, מתוח באלכסון מהר ההר עד נחל מצרים, שהוא בעצם הגבול המערבי – אילולי הריבוי, אזי גם שני החוטים הנמתחים מהם יהיו בזווית אלכסונית (90°) כנגד קו הגבול. שתי האפשרויות לפי רבי יהודה, משורטטות במפה 2.

[את הקו האלכסוני של גבול מערב, הנמתח בים לפי רבי יהודה, ציירנו לפי הדעה שהר ההר הוא ג'בל מוסא בהרי אמנוס, ונחל מצרים הוא הזרוע הפלוסית של הנילוס. אבל כמובן שלפי כל שיטה תהיה הנטיה לכיון האוקיינוס – שונה].

ב. ישנה ראייה, לכאורה, לבירור אופן מתיחת החוט עד אוקיינוס, משאלת רבינו פטר את רבינו תם, המובאת בתוס' בגיטין (דף ת, ד"ה ר' יהודה, ובתוס' הרא"ש שם), למה לר' יהודה לא מפרישים תרומות ומעשרות בצרפת מדינתם. ואילו נמתח את הקוים ישר למערב, אין שטח באירופה שאפילו הקו הצפוני נוגע בו (למעט חלק מזערי בדרום ספרד), ומכאן שמתחים את הקוים באלכסון מכנגד חוט המערב שבים שהוא אלכסוני, שאל"כ אין פשר לקושיית רבינו פטר.

מאידך, רבי יהודה אומר שארץ ישראל מגיעה עד אוקיינוס, ואילו נמתח את הקוים באלכסון, שניהם יטו מצפון למצרי גיברלטר, המחברים את הים התיכון עם האוקיינוס. וא"כ ארץ ישראל בכל מקרה איננה מגיעה לאוקיינוס. על כרחנו שהקוים נמתחים ישר למערב.

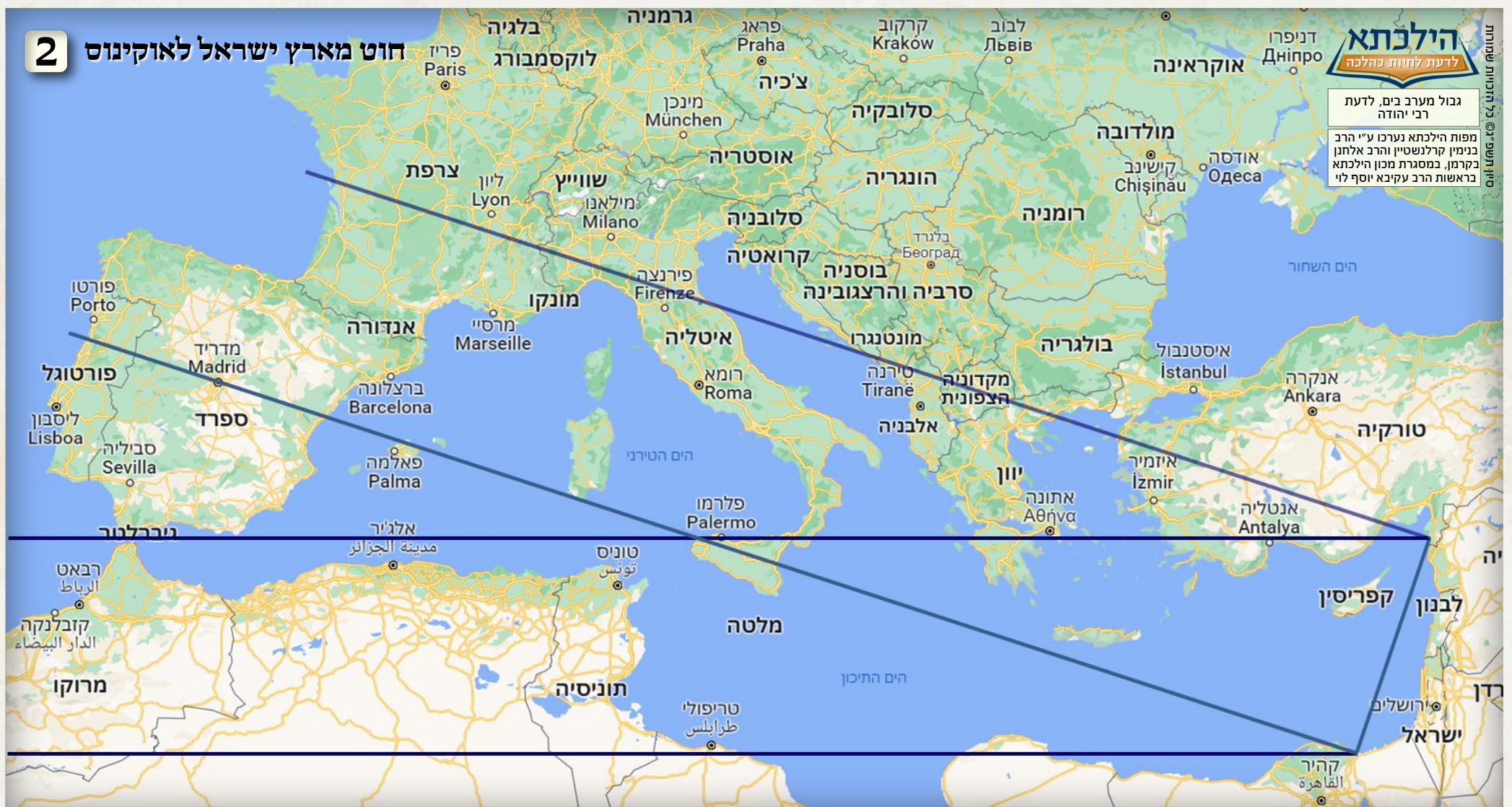
ג. לבירור הענין, יש לבחון את שאלת רבינו פטר, ותירוצי בעלי התוספות לשאלתו. רבינו פטר הקשה למה לא מעשרין בצרפת שהיא במערב של א"י, שהרי הם מתפללים במקומם לכיוון מזרח – לבית המקדש שבא"י. וכמה תירוצים השיבוהו על כך. רבינו תם השיבו שאין הלכה כר' יהודה. אמנם אף לדעת ר' יהודה תירצו התוספות שני תירוצים; האחד שהכוונה דוקא לים והאיים שבתוכו, אך לא ליבשות החודרות לתוך הקוים הנמתחים מא"י עד אוקיינוס. ועוד תירצו שמא אין צרפת עומדת ממש כנגד אויר ארץ ישראל.

ד. לאור האמור, יש קיום לשאלת רבינו פטר, אף אם הקוים פונים למערב באלכסון, וחוצים את ספרד וחלק מצרפת עד האוקיינוס. שיש לומר שאכן גם שטחן של אלו נכלל בארץ ישראל, אם נניח שכל מה שכנגדה עד האוקיינוס נחשב כחלק ממנה, מריבוי תיבת 'וגבול' השניה שבפסוק (וכך גם רוב שטחם של יון ואיטליה נכללים בתוך א"י). אלא שבעלי התוס' דחו זאת, בדעתם שהיבשות עצמם לא נכללות, אלא רק הים ונסים שבו (הכוללים גם כמה איי ענק). ולדעתם, מוכרחים אנו לומר שר' יהודה סובר שהחוט נמתח ישר למערב כנגד ארץ ישראל, שאז חיבור האוקיינוס עם ים התיכון במצרי גיברלטר הוא בתוך החוט הצפוני שכנגדה.

ה. יש להאיר, כי אף אם החוט הצפוני ימתח באלכסון כלפי מערב-צפון, החוט יחצה רק את דרום צרפת, אך לא במקום ישיבת רבינו פטר (כפי הנראה בעיר קרנטן-נורמנדי, או לאחרים, בקרניתיה שבאוסטריה), כך שנראה שרבינו פטר רצה לברר ההלכה מחמת אי ידיעה, ולא כתמיהה מחמת שידוע היה לו שהיא בתוך הקו. וכמבואר בתוס' הרא"ש על שאלת רבינו פטר, שהוא התקשה מאחר וצרפת מערבית לארץ ישראל, והם מתפללים למזרח, ומשיב על כך הרא"ש: שמא אין אנו כנגד אויר א"י. וזה מהווה הכרח נוסף שאין דעה מוכרחת בהלכה האוחזת שלפי ר' יהודה הקו הלך באלכסון.

ו. לאור האמור, יש להסיק שלדעת רבי יהודה החוט הולך למערב, ישר עם רוחות העולם, עד האוקיינוס.

מפה 2 מתארת את החוט הנמתח בים עד אוקיינוס ביושר במעלות קוי הרוחב של העולם, ואת החוט הנמתח בים באלכסון, המתאים לנטית החוט בים מהר ההר עד נחל מצרים.

הר ההר וגבול צפון ארץ ישראל

הקדמה

א. הר ההר שבצפון ארץ ישראל

קו הגבול הצפוני מתואר בתורה בפרשת מסעי (במדבר לד, פסוקים ח – ט), החל מקרן צפון-מערב ועד לקרן צפון-מזרח, בחמש נקודות: "זֶה יְהִי לְכֶם גְּבוּל צָפוֹן מִן הַיָּם הַגָּדֹל תִּתְּאוּ לְכֶם הַר הָהָר. מֵהַר הָהָר תִּתְּאוּ לְבֵא חֶמֶת וְהָיוּ תוֹצְאוֹת הַגְּבֹל צִדְדָה. וְיֵצֵא הַגְּבֹל זְפִרְנָה וְהָיוּ תוֹצְאוֹתָיו חֲצֵר עֵינָן זֶה יְהִי לְכֶם גְּבוּל צָפוֹן".

מפה זו לא עוסקת בזיהוי מקומות אלו, אך נציין שזיהוין תלוי באופן ישיר גם בנידון היכן הוא הר ההר. נציין שתי דוגמאות לכך: 'לבא חמת' שעל הגבול הצפוני מתורגמת בתרגום ירושלמי 'אנטוכיה' וכך רש"י מפרשו. לדעת המצפינים את הר ההר אל הרי אמנוס שבדרום טורקיה, תהיה הכוונה כפשוטו למבואות העיר אנטיוכה הידועה בדרום טורקיה, השוכנת מזרחית להרי אמנוס. אך לדעת המדרים את הר ההר, הדבר מוקשה עד בלתי אפשרי, ונתנו הסברים על כך; או שהגבול פונה מהר ההר בחדות הרבה כלפי צפון, עד אנטיוכיה, או שלבא חמת איננה במבואות העיר אלא מקום על הדרך המוליכה לחמת. או תחום ארץ חמת התפשט הרבה לדרום, ולבא חמת מבואות הארץ, והיות ואנטיוכיה היא בירתו הארץ, נקראה כל הארץ אנטיוכיה בפי חז"ל

גם הכרת הגבול המזרחי בצפון, כמובן תלויה באופן ישיר בהכרת מקומו של הגבול הצפוני. התורה מתארת את הגבול הצפוני (במדבר, פסוקים י-יא), החל מהפינה הצפון-מזרחית בכמה נקודות: חצר עינן, שפם, רבלה, ים כנרת קדמה, ירדן, ים המלח. ולדעת המצפינים את הר ההר, שפם שהיא הנקודה השניה בהילוכו של הגבול המזרחי מצפון לדרום, מזוהה בעיר אפמיה, שלידה ים אפמיה הנזכר במסכת בבא בתרא – כים שיושב על גבולה של א"י. אך לדעת המדרים את הר ההר והגבול הצפוני, הדבר מוקשה עד בלתי אפשרי, וניתנו זיהויים אחרים לשפם, כמו פמיס היא בנייס של ימינו.

ב. הר ההר שבצפון ארץ ישראל

הנקודה הצפון-מערבית של גבול ארץ ישראל האמור בתורה הוא 'הר ההר' כאמור בפרשת מסעי (במדבר לד, ז): "זֶה יְהִי לְכֶם גְּבוּל צָפוֹן מִן הַיָּם הַגָּדֹל תִּתְּאוּ לְכֶם הַר הָהָר. מֵהַר הָהָר תִּתְּאוּ לְבֵא חֶמֶת וְהָיוּ תוֹצְאוֹת הַגְּבֹל צִדְדָה. וְיֵצֵא הַגְּבֹל זְפִרְנָה וְהָיוּ תוֹצְאוֹתָיו חֲצֵר עֵינָן זֶה יְהִי לְכֶם גְּבוּל צָפוֹן".

ג. הר ההר שבדרום ארץ ישראל

למניעת טעות חשוב לציין כי קיים מקום נוסף הנקרא בתורה בשם 'הר ההר', הוא מקום קבורת אהרן הכהן. מקום זה אינו בצפון הארץ אלא לדרומה, על גבול ארץ אדום, כאמור בפרשת חוקת (במדבר כ, כג) יש המזהים את הר ההר עם המקום המכונה בזמנינו בערבית ג'בל אַרוֹן (=הר אהרן), שם קיים מבנה קבר עתיק המיוחס לאהרן הכהן. הוא נמצא בשטח מדינת ירדן מקביל ליישוב פארן בערבה, ליד 'פטרה' המסומנת ב'מפות הילכתא דרום'.

ד. זיהוי הר ההר

שיטות רבות נאמרו בזיהוי הר ההר ובמקומו של הגבול הצפוני, המרחק ביניהם לפי השיטות השונות הוא מאות קילומטרים. הר ההר נמצא מחוץ לגבול הצפוני של מדינת

ישראל. לפי חלק מהשיטות הוא בתחומי מדינת לבנון, לפי חלק מהשיטות הוא צפוני יותר ונמצא בתחומי מדינת סוריה, ולפי חלק מהשיטות הוא צפוני אף יותר, ונמצא בדרום טורקיה.

בכך שונה למעשה, הגבול הצפוני מהגבול הדרומי. כי בעוד שגבולה הדרומי של ארץ ישראל, לפי רוב השיטות, קטן משטחה של מדינת ישראל (ולכן ניתן להביא ירקות בשמיטה מהערבה, לפי השיטות השונות המפורטות ב'מפות הילכתא דרום'), בגבול הצפוני המצב הפוך, וארץ ישראל שבתורה גדולה יותר משטחה של מדינת ישראל. אלא שמבחינה פרקטית יש נתק מהמדינות השכנות לצפון מדינת ישראל. זאת ועוד, בעוד שבאזור דרום-מזרח ארץ ישראל, תחום עולי בבל זהה לתחום עולי מצרים, הרי שצפונה של ארץ ישראל, מדרומה של כזיב ואילך, ועד הר ההר, הינה מכיבוש עולי מצרים בלבד. כמבואר במסכת שביעית תחילת פרק שישי.

ה. צבעי המפה

במפה נתנו צבעים שונים לחמש המדינות השוכנות בשטח מפה זו (ישראל, ירדן, לבנון, סוריה וטורקיה), על מנת להמחיש את המרחקים שבין השיטות השונות היכן הוא הר ההר, ביחס לגבולות המדיניים כיום. מלבד זאת ההצללה שניתנה להרים ולעמקים, מסייעת להבנת המרחב, היכן הוא הר והיכן הוא עמק.

בנוסף ניתנו קווי אורך ורוחב במעלות העולם, וקווי חצאי מעלות. קווי הרוחב הם אלו שהשתמשו בהם גם הראשונים, ומשמים גם להגדרות הלכתיות. לעומת זאת, קווי האורך זו הסכמת האומות בעת האחרונה, כשקו האורך הראשון [קו 0, הנמתח מהקוטב הצפוני לדרומי], עובר בעיירה גריניץ' שבלונדון, אנגליה.

ו. גבול עולי מצרים ועולי בבל

גבול 'הר ההר' מוזכר בתורה בפרשת מסעי, ולדעת תוס' בתחילת מסכת גיטין, ולעוד ראשונים, עולי מצרים כבשו את כל הארץ הזו. אך מוסכם על הכל כי עולי בבל לא קידשו את ארץ ישראל עד הר ההר שבצפון, וגבול עולי בבל בצפון קטן הרבה יותר משטחה של ארץ ישראל האמור בפרשת מסעי.

קו הגבול של עולי בבל הוא נושא רחב שלא נידון במפה זו, נזכיר רק בקצרה כי על פי המבואר בברייתא של תחומי עולי בבל (המובאת בירושלמי שביעית, בתוספתא ובספרי, ובסוגיות בתחילת מסכת גיטין), קו הגבול הצפוני של עולי בבל מתחיל בסביבת כזיב (ומעכו עד כזיב ישנה רצועה ארץ שאינה מתחום עולי בבל), והולך בקו אלכסוני עד סמוך לעיר מטולה במקום הנקרא 'נוקבתא דעיון'. לשיטת הרמב"ם (תרומו' א, ז) אף עולי מצרים לא כבשו את כל שטחה של ארץ ישראל האמורה בפרשת מסעי ועכו היא גבול עולי מצרים.

נציין, כי אף בדרום-מערב ארץ ישראל באזור אשקלון ועזה, יש הבדל בין כיבוש עולי מצרים לכיבוש עולי בבל, כאמור בברייתא דתחומין (ולפי הרמב"ם ישם שם הבדל אף בין גבולות אלה מסעי לגבולות כיבוש עולי מצרים, וגם לכיבוש עולי בבל). אמנם כאמור ב'ערבה' באזור מזרח דרום של ארץ ישראל, אין הבדל בין כיבוש עולי מצרים לכיבוש עולי בבל

הים התיכון

הילכתא

לדעת לחיות כהלכה

גבולה הצפוני של הארץ, ומקומו של הר ההר - לפי השיטות השונות, וביחס למדינות השכנות

מפות הילכתא נערכו ע"י הרב בנימין קרלנשטיין והרב אלחנן בקרמן, במסגרת מכון הילכתא בראשות הרב עקיבא יוסף לוי

סיון תשפ"ג © כל הזכויות שמורות

כף חינוזר (6.הר ההר ל'הארץ לגבולותיה)

ג'בל מוסא (5.הר לכמה ממחברי זמנינו)

ג'בל אקרא (4.הר ההר ליכפתור ופרח')

בניאס (3.הר ההר לפי תשור' הרמב"ם, לכאורה)

טריפולי (=טרבלוס. להרדב"ז, איננה מא"י)

ראס שכא (2.הר ההר לרש"ס ו'תבואות הארץ')

ביירות (1.הר ההר ל'אדמת קודש')

בשן

ירדן

כשקדש ברנע שהינו נקודת גבול דרומית של גבולי מסעי, מופיעה גם בכרייתת התחומין כנקודת גבול של עולי כבל.

פירוט השיטות היכן הר ההר והגבול הצפוני

ישנן שש שיטות לזיהוי מקומו של הר ההר.

1. שיטת האדמת קודש (דף ה-ז), שהגבעות עליהם בנויה העיר ביירות, הסמוכים לים, זהו הר ההר. והציע לשער מהי אמנה, ומהי קפלוריא הנזכרת עם אמנה (גיטין ח.). נימוקן אף הוא, שצידון היא סוף הארץ, וביירות איננה רחוקה ממנה. ואמנם הוא מעיר שלא יתכן שהר אמנה הנזכר בשה"ש (ד ח) הוא ליד ביירות, אבל תירץ זאת שיש שני 'אמנה'.

2. שיטת רש"ס (ירו' שביעית, במשנה פ"ו ה"א) שהר ההר הוא המצוק הנופל לים הנקרא ראס שכא, מדרום לטריפולי. גם יסודו של רש"ס הוא שא"א להרחיק את הר ההר הרבה, ושם יש צוק גבוה הנופל לים (הוא גם שיער את לשונם שזהו אמנוס). אמנם גם הוא מציין שחמת ולבוא חמת הינם הרחק לצפון, אלא שמבאר שמהר ההר נוטה החוט בחדות הרבה לצפון, עד חמת שהיא אנטוכיה.

התבואות הארץ (עמ' כח מהדו' ל.) אף הוא, הציע את הר ההר בראס שכא, וגם הציע חיזוק לדעתו זו, בכפר הנמצא ממזרח למצוק הנ"ל הנקרא כאלפאדיה, שהוא שיבוש של 'קפלוריא' הנזכרת במס' גיטין כיושבת בהר ההר. (בספר 'אשר אני שוכן בתוכה' להרב אריאל בוקוולד, מציע לזהות את קפלוריא בכפר ששמו 'כיפר איה' מזרחית לצוק ראס שכא).

דעת רדב"ז (ח"ד, תשובה אלף קה) ש'טרבלס', שהיא טריפולי הלבנונית, אינה מכלל א"י (גם לא של עולי מצרים), וכתב שחולק בזה על הכפ"פ שהצפין את הגבול עד ג'בל אקרא (להלן סעיף 6). אלא שהרדב"ז לא הרחיב מה הביאו לקביעה זו, והאם ראס שכא הסמוך לה מדרום לדעתו הוא הר ההר. מ"מ לקביעת רש"ס יש חיזוק גם מדעת הרדב"ז.

בדרך אמונה (פ"א מתרומות ס"ק פ"ב) הביא בסתמא שטרבלוס חו"ל. ובשעה"צ (אות קנ"ד) הביא שזה רדב"ז דלא ככו"פ. [אלא שלכאורה נראה שהבין בדברי הרדב"ז שזו אינה ארץ עולי מצרים, אבל תוך גבלות פר' מסעי, ממה שהביא את דברי הרדב"ז הללו על דברי הרמב"ם אודות רצועה שבין עכו לכזיב, שלדעת הרמב"ם לא כבשוה עולי מצרים, אבל הינה תוך גבולות אלה מסעי. וצ"ע].

3. הרמב"ם בתשובה (מהדו' בלאו, תשובה קכז) כתב: "שאמנה הנזכרת בשיר השירים היא הנקראת במשנה אמנוס, והיא הנקראת בכרייתא סמנוס, והיא הרי באניאס". ישנה עיר בנייס בחוף הסורי, ויש שרצו לומר שאליה כוונת הרמב"ם (ראה משמרת השביעית, קונט' הערבה עמ' מג-מד, ונתמכו מכך שהרמב"ם בהל' קדוה"ח קובע את גבול הצפון בקו רוחב 35 מעלות, ו'בנייס' אכן באזור זה), ואמנם אין שם הרים, אך יתכן לומר שמורדות הרי אל-אנסריה (מצוינים במפה), הינן מורדות הר ההר. יש שכתבו שזה ט"ס בתשובה וצ"ל מאניאס כלומר הר אמנוס ללא זיהוי, ואין זו דעה נוספת של הרמב"ם, וטעמם משום שאין מקור לכך בחז"ל, שמחמתו יקבע כך הרמב"ם.

4. הכפתור ופרח בפ"א כתב שטרח למצא את הר ההר ולא מצא שום הר מהר הכרמל עד ג'בל אקרא שלחוף הצפון-מזרחי של הים הגדול. ונראה לו שהוא ההר המבוקש שהוא גבוה מאוד. אמנם יש לציין שהכו"פ קבע את לבוא חמת ואת חמת לא כנגד הר ההר, כפשטות משמעות הפסוק (שהגבול לא נוטה אלא הולך עד לבוא חמת), אלא קבע אותה דרומית הרבה, בעיר תמאה. ולדעתו זוהי 'חמת', והגבול יורד הרבה מהר ההר אל דרום-מזרח, וצורתו מצפון לדרום כמין ראש תור (כחץ) מהר ההר עד תמאה.

5. ג'בל מוסא. שיטה הנזכרת בכמה ממחברי הספרים בדורות האחרונים (הראשון שהציע הצעה הזו בזמנינו הוא הרב ישראל זאב הרוביץ בספרו 'מחקרי ארץ אבותנו', תר"ע, ובספרו 'ארץ ישראל ושכנותיה', ערך הר ההר II, תרפ"ג). שהר ההר הם הרי אמנוס שבדרום טורקיה. בספר 'שלוש ארצות לשביעית' (הרב יהודה לנדי) ובספר 'ים ודרום ירשה' (הרב בנימין ברוך קרלנשטיין) דקדקו שזהו ג'בל מוסא, שבקצה הדרומי של שרשרת ההרים הנקראת מאז ומקדם הרי אמנוס. וקו הנמתח ממנו הולך ביושר למזרח עד מבואות העיר חמת, הלא היא אנטוכיה כפי שמתורגם בתרגום ירושלמי שהביאו רש"י. כאמור בהקדמה יש סייעתא לזיהוי הר ההר בהרי אמנוס ששם עליהם ומבואות אנטוכיה למזרחם, וכן ממה שחז"ל מנו (ב"ב עד:): שבעה ימים המקיפים את ארץ כנען, ואחד מהם הוא ים אפמיה, הנמצא לא הרחק מדרום-מזרח לאמנוס ואנטוכיה.

6. ג'בל חנזיר. יש שהציעו (הרב ניסן טוקצינסקי, 'הארץ לגבלותיה') שהר ההר הוא אכן בהרי אמנוס, אבל לא בהר הדרומי שכנגד אנטוכיה, אלא מעט יותר לצפון, בהר היותר גבוה שבשרשרת הרים אלו, שמרגלותיו תקועים בים ב'כף חנזיר'. אמנם אם נאמר כך הגבול יצטרך להתעקם בחדות לדרום, אל לבוא חמת/אנטוכיה, ונסיבה כזו לא הוזכרה בפסוק.